

Beszámolók □ Szemlék □ Referátumok

Az UAP alapjai

Az UAP meghatározása

Az UAP (Universal Availability of Publications = Kiadványok Egyetemes Hozzáférhetősége) célkitűzése a kiadványokhoz való lehető legteljesebb hozzáférhetőség biztosítása, bármikor és bárhol is van rájuk a felhasználónak szüksége, mivel ez a gazdasági, társadalmi, művelődési és egyéni fejlődés tényleges feltétele. A cél elérése pozitív cselekvést, a korlátok ledöntését igényli minden szinten, a helyi szinttől a nemzetköziig.

Az UAP hatóköre

A „kiadvány” fogalmán rögzített tudást értünk, amelyet közhasználatra adunk ki nyomtatott, audiovizuális, vagy elektronikus módon tárolt formában. A „közhasználatra” kifejezés nem zárja ki azt, hogy bizonyos kiadványok hozzáférhetősége korlátozott lehet. Sőt, vannak bizalmas jellegű kiadványok, és olyanok, amelyek csak bizonyos idő után bácsáthatók a széles közönség elé. Vannak továbbá régi, ritka és sérülékeny anyagok, ezért használatuk természetét és mértékét illetően korlátozás alá esnek. Jóllehet, a kiadványokat a lehető legszélesebb körben hozzáférhetővé kell tenni, ezt a szerzők, a kiadók és más, az információ előállításával és terjesztésével foglalkozó személyek és szervezetek törvényes jogainak tiszteletben tartásával kell megoldani. Az UAP mindazokat érinti, akik a kiadványok előállításában, tárolásában, terjesztésében, megőrzésében és felhasználásában részt vesznek.

A hozzáférhetőség igénye

A modern kor egyre inkább a megfelelő információ-ellátottságra, illetve az információ gyors áramlására támaszkodik. Nem létezik olyan társadalmi réteg, közös-

ség – függetlenül földrajzi helyétől, társadalmi-gazdasági és kulturális körülményeitől – amelynek ne lenne szüksége pontos, gyors és hasznos információra.

Az információ számos módon közvetíthető, fő eszköze azonban még mindig valamilyen kiadványtípus.

A felhasználókat és igényeiket, valamint a kiadványok jobb hozzáférhetőségéből származó hasznot tekintve az alábbi széles kategóriákat állíthatjuk fel (1. táblázat).

Nemcsak a felhasználók az UAP kizárólagos használóivai. A kiadványok hozzáférhetősége úgyszintén fontos

- a szerzőknek, akik műveiket a közönség minél szélesebb körében kívánják látni,
- a kiadóknak és könyvkereskedőknek, továbbá mindazoknak, akik a kiadványok előállításával és terjesztésével foglalkoznak, hiszen piacuk bővül a hozzáférhetőség korlátainak ledöntése révén,
- a könyvtáraknak, levéltáraknak, információs intézményeknek, hiszen felhasználóiknak minél jobb szolgáltatást óhajtanak nyújtani,
- a kormányoknak és közigazgatásintézményeknek, amelyeknek szükségük van az olvasott, informált lakosságra,
- mindazoknak, akik bármilyen módon kapcsolódnak az információ terjesztéséhez.

A továbbfejlődés igénye

Az információ jelentőségének szélesebb körben való felismerése egyike annak a számos tényezőnek, amely a kiadványok iránti igények növekedéséhez vezet. Az egyéb tényezők között szerepel a kiadványok szám szerinti növekedése, az oktatás terjedése, az analfabétizmus felszámolása stb.

Komoly figyelemre méltó a felhasználóknak arra irányuló igénye, hogy tájékozódhassanak arról: mi, hol, milyen formában jelenik meg. Ezért az IFLA Egyetemes

Bibliográfiai Számbavételének programja (Universal Bibliographic Control = UBC) azt célozza, hogy valamennyi kiadvány bibliográfiai adatai azonnal és egyetemesen rendelkezésre álljanak, tekintet nélkül arra, hogy mely országban adták ki. Bár még sok a tennivaló, az utóbbi két évtizedben komoly eredmények születtek a bibliográfiai számbavétel terén a feltárt terület, a minőség, az elérési mód és a gyorsaság tekintetében. Ezek az eredmények a kiadványok iránti igény növekedését hozták magukkal, ugyanakkor a kiadványokkal való ellátás a bibliográfiai feltárás mögött kullogott. Az UAP célja az, hogy a bibliográfiai információ és magához a kiadványhoz való hozzáférhetőség egybeessen. Az UAP és az UBC tehát egymástól elválaszthatatlan, egymást szervesen kiegészítő két program. A kiadványok elérhetővé tétele – a jelentkező igényeknek megfelelően – a kiadók, a könyvkereskedők, a könyvtárak és információs szolgáltatások elsődleges feladata, de számos más intézmény másodlagos feladata is. A kiadó a megjelenő művek mennyiségéért és minőségéért felel. Számos országban a terjesztés nem kielégítő, az elszállítás a kiadótól nagyon lassú. Egyetlen olyan ország sincs, ahol a könyvkiadók a lakosság valamennyi rétegének igényét ki tudnák elégíteni. Számos országban az import anyag jelent további problémát a nyomdaiparban.

A könyvkereskedők közvetlenül a lakosságot, illetve a könyvtárakat és más információs intézményeket látják el. Az elosztási, illetve kereskedelmi csatornák fejletlensége miatt számos országban nehézségbe ütközik pl. a vidéki lakosság ellátása.

Sok országban a népesség lényeges rétegei nem, vagy nem megfelelően jutnak hozzá a könyvtárakhoz és más információs szolgáltatásokhoz. A hozzáférhetőséget helyi szinten kell elkezdni, ezért fontos a helyi szolgáltatások minősége. Az egyes országokon belül a könyvtári források egyesítése lehetővé tenné legalább a hazai kiadványtermés „lefedését”.

Mivel az egyes könyvtárak saját forrásaikból nem képesek kielégíteni az összes információs igényt, meg kell találni azokat az eszközöket, melyek révén a kiadványok máshonnan beszerezhetők. Erre szolgál a könyvtárközi kölcsönzési rendszer, amely az utóbbi években jelentősen fejlődött. A legtöbb országban azonban az igényeket igen nagy százalékban nem tudják kielégíteni, a kérések teljesítése elfogadhatatlanul hosszú. Mivel az egyes országok – hasonlóan az egyedi könyvtárakhoz – sem lehetnek önellátóak, javítani kell a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségét. Minden országnak rendelkezésre kell tudni bocsátania saját kiadványait bármely más ország számára.

Lényeges az is, hogy a kiadványok folyamatosan álljanak rendelkezésre, tehát az elhasznált, elveszett kiadványokat pótolni kell.

Az egyetemes hozzáférhetőség még igen távoli, sok kiadványt nehéz megszerezni és sokan egyáltalán nem jutnak hozzá a kiadványokhoz. A kereslet – melyet jelenleg negatív módon befolyásol a gyenge ellátottság – tovább fog növekedni, különösen a fejlődő országokban. Ha a jelenlegi rendszerek nem képesek megfelelni a mai követelményeknek, akkor ugyanezek a jövőben még kevésbé lesznek megfelelőek. Nyilvánvaló, hogy cselekedni kell.

1. táblázat

Felhasználók	Igény	Előny
olvasni tanuló emberek az átlagember	írni–olvasni tudás továbbképzés	a nyomtatott információ felhasználása a gyors társadalmi változások követése, a közvetlen napi problémák megoldása, szórakozás, személyiség gazdagodás
pedagógusok és tanulók	ismeretszerzés, ismeretek bővítése	a társadalom teljes értékű és konstruktív tagjai lesznek
kutatók	mások tapasztalatainak megismerése, új adatok, ismert tények szintézise	a párhuzamos munka kikerülése, az erőforrások megtakarítása
ipar vezetők, munkaadók	a gyártás és a termék minőségi javítása a termelékenység javítása	a termelés növelése piackutatás
gyakorlati foglalkozást űző személyek	módszerek javítása	termelékenység növelése
kormányzat	a döntéshozatal és tervezés tökéletesítése	gazdasági és társadalmi fejlődés, az erőforrások maximális hatékonyságú igénybevétele

Az UAP koncepció fejlesztése

Az UAP koncepcióját az IFLA keretében 1973-ban jelentették be, az UNESCO 1979–80. évi programjában és költségvetésében pedig formálisan is jóváhagyta. Napjainkig a munka főleg az IFLA keretében folyt. 1977-ben egy irányító bizottság alakult, amelynek feladata megfelelő akcióprogram (cselekvési terv) kidolgozása volt. 1979-ben a bizottság feloszlott, majd tanácsadó bizottsággá alakult. Kezdetben az IFLA Nemzetközi Kölcsonzési Hivatala volt az UAP gyújtópontja. 1980-ban alakult meg az UAP Nemzetközi Irodája, amelynek jelenleg székhelye a British Library Kölcsonzési Részlege.

A jelenlegi helyzet elemzésére az alábbi témákban indultak kutatások:

- Könyvtárak kiadványokkal való ellátása a kereskedelmi csatornák útján
- Országos szerzeményezési politika és program: összehasonlító tanulmány
- Országos könyvtárközi kölcsönzési rendszerek: összehasonlító tanulmány
- Nemzetközi kiadványellátás és rendelkezésre bocsátás
- Folyamatos könyvtári megőrzés
- Kiadványok hozzáférhetősége egyes országokban: kísérleti tanulmány, Bangladesh, Mexikó.
- Hivatalos kiadványok hozzáférhetősége a könyvtárakban.
- Irányelvek központi katalógusok összeállításához.
- Törvénymodell kötelezőpéldány-rendszerre.

Az UAP alapvető követelményei

A kiadványok jobb hozzáférhetősége bizonyos alapvető feladatoktól és ezek hatékony végrehajtásától függ. A főbb feladatok az alábbiak:

- A kiadóknak minden országban kiadási és elosztási programot kell kialakítaniuk az országos és nemzetközi követelményekkel összhangban.
- Hatékony kereskedelmi csatornákat kell kifejleszteni, hogy a kiadványok azonnal a vásárlók rendelkezésére álljanak.
- A könyvtáraknak, információs központoknak és levéltáraknak hatékony szerzeményezési politikát és eljárásokat kell kialakítani a vétel, az ajándék és a csere útján történő szerzeményezés érdekében.
- A könyvtáraknak, információs központoknak és levéltáraknak hatékony politikát és eljárásokat kell kialakítaniuk a kiadványokkal való ellátás érdekében, akár eredeti, akár – a szerzői jog betartásával – másolatok formájában szolgáltatják.
- Minden ország könyvtári és levéltári rendszerének gondoskodnia kell arról, hogy az országban megjelent kiadványokból legalább egy példány kölcsönzés céljára rendelkezésre álljon.

- Az egyes országoknak teljes felelősséget kell vállalniuk valamennyi saját kiadványuk beszerzésére, és eredeti vagy másolat formájában való kölcsönzésre, saját állampolgáraik, illetve a külföldi felhasználók igényeinek kielégítése érdekében.

Országos és nemzetközi információs tervezés és fejlesztés

A fent felsorolt feladatokból kitűnik, hogy az egyes országokra igen nagy felelősség hárul. Minden országnak magának kell meghatároznia, hogy a kiadványok hozzáférhetősége hogyan bővíthető, hogyan fejleszthető tovább. Ennek alapvető keretét az UNISIST program és a NATIS koncepció képezi. A könyvtári és információs szolgáltatásokra vonatkozó országos tervek (amelyek sok országban, de nem mindegyikben léteznek) a legkritikább esetben foglalkoznak a dokumentumokkal való ellátás kérdéseivel, pedig ez fontos lenne. Világos és jól megfogalmazott tervek nélkül csökkennek a továbbfejlődés esélyei. A fejlődés következtében az igények elkerülhetetlenül összetettebbek és magasabb színvonalúak lesznek, a rendszereknek pedig kellőképpen rugalmasnak kell lenniük, hogy a változásokhoz alkalmazkodni tudjanak.

Biztosra vehető, hogy a műszaki fejlődés módosítani fogja a jelenlegi kiadási és ellátási gyakorlatot és radikális hatással lesz a kiadványok hozzáférhetőségére. A kiadás már nem pusztán az előállítás és a példányok elosztásának kérdése, hanem a dokumentumok hozzáférhetővé tétele a legkülönbözőbb módokon. Az információt továbbítani lehet elektronikus úton, s a felhasználó számítógépes terminálján nyomtatott példány készül belőle, vagy egyszerűen megjelenik egy képernyőn.

Különös figyelmet kell szentelni a fejlődő országokra, amelyek messze elmaradnak az iparilag fejlett országok mögött a hagyományos kiadványok hozzáférhetőségét illetően. Az elektronikus információátvitel további terjedése ezt a szakadékot még növelheti.

Kétségtelen, hogy a hagyományos könyvek és folyóiratok továbbra is megmaradnak, s az előrelátható jövőben is az elsődleges információhordozók lesznek.

Míg az egyes országoknak felelősséget kell vállalniuk saját kiadványaikért, ez nem jelent önellátást az információellátásban. A fejlődő országoknak jelentős mennyiségben kell beszerezniük és kölcsönözniük anyagot a fejlett országokból, amelyek szükségszerűen maguk is kölcsönöznek más országokból. Az egyes országokban bekövetkezett változásokat a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségnek javulása kell, hogy kísérje, oly módon, hogy az egyes országok közötti kapcsolatok megerősödnek annak érdekében, hogy a kívánt anyagot meg lehessen szerezni, úgy, ahogy az szükséges és amikor szükséges.

A tervezés – országos és nemzetközi szinten – élő és megbízható adatokat igényel, amelyekre javaslatokat és akcióttervet lehet építeni. Első lépésként minden egyes országban elemezni kell az aktuális és potenciális igényeket, fel kell mérni az erőforrásokat, a befolyásoló tényezőket, a fejlesztési prioritásokat.

Az egyik fő probléma – amellyel sok ország, különösen a fejlődő országok néznek szembe – a prioritások hiánya és a könyvtári és információs szolgáltatásokhoz szükséges anyagi fedezet hiánya.

A kormányok felelőssége

A kormányok közvetlen vagy közvetett ellenőrzést gyakorolnak az országban megjelenő kiadványok felett. A pénzügyi törvényhozás – különösen a fejlődő országokban – befolyással lehet arra, hogy a könyvkereskedők be tudnak-e szerezni külföldi anyagokat, s a könyvtárak igénybe tudják-e venni külföldi könyvtárak szolgáltatásait. A kormánypolitika közvetlen hatással van a könyvtári szolgáltatásokra, a költségvetés meghatározza e szolgáltatások körét és hatékonyságát. Hasonló szerepet játszik az oktatásban és a prioritások kijelölésében. Meghatározhatja továbbá a kommunikációs hálózat szerkezetét és hatékonyságát, amelynek jelentős szerepe van a kiadványok hozzáférhetősége szempontjából. Jelentősebb előrelépést tehát csak úgy lehet elérni, ha a kormányok szilárdan elkötelezik magukat az UAP mellett. Az ő feladatuk a megfelelő politikai keretek, a kellő pénzügyi források biztosítása.

Az információs szakemberek felelőssége

A politika gyakorlati megvalósítása az információs szakemberekre hárul. Ők azok a gyakorlati szakemberek, akik a problémákat érzékelik, a felhasználóval való közvetlen kapcsolat révén leginkább fel tudják mérni, hogy a kialakított politika és az eljárások megfelelnek-e az igényeknek, mely kérdések maradnak megválaszolatlanul, s ők ismerik legjobban a szükséges változtatások természetét és skáláját. A fejlődés érdekében fontos a más intézményekkel és más információs közösségekkel, valamint az irányító hatósággal való együttműködés.

A szakmai szervezetek szerepe

A szakmai és tudományos szervezeteket ösztönözni kell, hogy megvitassák, s tanulmányozzák azokat az eszközöket, amelyek segítségével a kiadványok jobban elérhetők. A kiadók, a könyvkereskedők és a könyvtárak szimbiotikus kapcsolatban vannak, szakmai szervezeteiknek együttesen kell áttekinteni a közös cselekvés lehetőségét.

Az információ rendelkezésre bocsátása a gazdasági, a társadalmi, a kulturális és az egyéni fejlődés szempontjából fontos. Az információ jelenleg – és az előrelátható jövőben is – főként kiadványok formájában ölt testet. A kiadványok iránti kereslet növekszik, de sok igény kielégítetlenül marad, ennek orvossága a szolgáltatások fejlesztése, ami szellemi és anyagi elkötelezettség, s olyan terveket igényel, amelyek megbízható és valóságos adatokra, továbbá koordinációra és együttműködésre épülnek.

VICKERS, S.: The Fundamentals of UAP. IFLA Journal, 8. köt. 1. sz. 1982. p. 42–49./

(Fazekas Zsuzsa)

Országos szerzeményezési politika és rendszer Nemzetközi áttekintés

A cikk az egyes országok szerzeményezési politikájáról és rendszereiről – az IFLA UAP (Universal Availability of Publications = Kiadványok Egyetemes Hozzáférhetősége) programja keretében – készült tanulmány [1] főbb megállapításait foglalja össze. Az 1950–1980 közötti másodlagos források átvizsgálásából kitűnik, hogy a témára ez ideig kevés figyelmet fordítottak a szakirodalomban. Mindössze két országgal kapcsolatban lehetett megállapítani, hogy létezik országos szerzeményezési politika és rendszer. Ezért – hogy más országok helyzetéről is képet kapjanak – a szerzők kérdőíves felmérést is végeztek. Két feltételes csoport alapján 21 országot választottak ki a vizsgálat céljára. A feltételek között szerepeltek: tény- vagy statisztikai adatok (pl. az analfabétizmusra vonatkozóan) és egyéb tényezők (pl. a könyvtári rendszer fejlettségi szintje). Olyan könyvtárosokat kerestek meg levélben, akik korábbi publikációikban legalábbis érintették a vizsgált kérdést. A megkérdezettek 95%-a válaszolt.

A munka első eredményeként a szerzők megfogalmazhatták az országos szerzeményezési politika és rendszer definícióját. Eszerint az országos szerzeményezési politika határozza meg a programot, amelynek alapján az ország könyvtári erőforrásait összefogják és ellenőrzik. Az országos szerzeményezési politikát országos testület lépteti életbe. Ez lehet központi felügyeleti szerv vagy kooperációs egyezmény alapján létrehozott tanács. Fontos megkülönböztetés: a nemzeti könyvtár szerzeményezési politikája nem azonos az országos szerzeményezési politikával.

A legtöbb országban nem létezik országos szerzeményezési politika, ez alól kivétel az NSZK, az Egyesült Királyság és több kelet-európai ország. Hivatalos politika hiányában hasonló célt szolgálhatnak a könyvtárak